

NATURALIT

APŽVALGOS SANTRAUKA

Ganymas miškuose

Seniai užmiršta ūkininkavimo
tradicija, tampanti šiuolaikine
gamtosaugos priemone

GAIRĖS POLITIKOS
FORMUOTOJAMS

Tarp pievos ir miško. Archajiškojo agrokraštovaizdžio praradimas

Dėl pievelių intarpų išretėję miškai ar ganyklos su padrikais medžiais ir jų grupėmis šiomis dienomis nėra įprasti, todėl tapę akį traukiančiais kraštovaizdžio elementais. Kartu tai vienos unikaliausių ir vertingiausių gamtinių buveinių. Kadan gi jų įvairovė didelė ir nėra nusistovėjusio bendro pavadinimo, tokie plotai šiose

gairėse sąlyginai pavadinti *miškingomis ganyklomis*. Jos yra glaudžiai susijusios su beveik pamirštu istoriniu kraštovaizdžiu ir gyvulininkystės tradicijomis, taip pat itin svarbios daugeliui nykstančių augalų, gyvūnų ir grybų rūšių. Suvokimas, kad miškas yra tik miškas, o pieva yra tik pieva susiformavo tik maždaug XIX a. pab.–

1 pav.

E. Žalneravičiaus nuotrauka

9070 Medžiais apaugusi ganykla „Bekas“ ūkyje, Latvijoje

XX a. pr. Iki tol griežto atskyrimo nebuvo, nes egzistavo labai platus pereinamų augalijos dangos formų ir ūkinio naudojimo pobūdžio spektras.

Kaimo skerdžius, 1938 m. Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM Poz. Nr. 65/XI-1

Pirmąsias miškingas ganyklas palaikydavo kadaise Europoje besiganę laukiniai stambieji žolėdžiai. Vėliau mozaikiško miškų ir pievų kraštovaizdžio palaikymą palaipsniui perėmė žmogus, ganydamas naminius gyvulius ir išstumdamas laukinius natūralių buveinių „prižiūrėtojus“. Ilgainiui miškingos ganyklos tapo įprastu ir išgyvenimui būtinu kraštovaizdžio elementu, kuris, be ganymui tinkamų plotų, kartu teikdavo ir kitokios naudos – jose buvo ruošiamas šienas, kraikas, ažuolų gilėmis maitinosi kiaulės, medžiai buvo

naudojami medienos ir malkų ruošai, buvo renkami įvairūs vaisiai, vytelės, gaminamas medus ir daugelis kitų kasdieniam gyvenimui svarbių produktų.¹

Maždaug nuo XVIII a. pr. pradėjęs augti medienos ir žemės ūkio produkcijos poreikis bei išibėgėjusi industrinė revoliucija lėmė vis intensyvesnių ūkininkavimo ir miškininkystės metodų taikymą. Europos kraštovaizdį stipriai paveikė ir žemyną nuniokoję karai. Po Antrojo pasaulinio karo buvo siekiama atkurti ir didinti miškų išteklius, todėl daugelyje šalių buvo uždraustas ganymas miškuose. Be kita ko, dėl dalyje Europos šalių prasidėjusios kolektyvizacijos atsirado dideli dirbamų laukų masyvai. Todėl dauguma iki tol buvusių miškingų ganyklų palaipsniui buvo paverstos atvirais dirbamais laukais ir pievomis, arba atvirkščiai – apšodintos tankiais ūkiniais miškais². Miškingų ganyklų likučių Lietuvoje iki nepriklausomybės atgavimo vis dar buvo galima aptikti upių slėniuose, stambiųjų žemės ūkio naudmenų pakraščiuose ir intarpuose, kuriuose buvo gunami pavieniai individualių ūkių gyvuliai. Tačiau Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir pradėjus diegti jos žemės ūkio politiką, viena pirmųjų išmokų programų buvo skirta sukurti konkurencingus ūkius ir eliminuoti natūrinius. Per gana trumpą

¹ Mosquera-Losada et al., 2009; Brunet et al., 2012; Jørgensen, Quelch, 2014; Oppermann, 2014.

² Paletto et al., 2008; Bergmeier et al., 2010; Bomanowska, Kiedrzyński, 2011; Chételat et al., 2013; Lieskovský et al., 2014; Marlene, Sammul, 2014; Orefice et al., 2019; Varga et al., 2020.

laiką buvo masiškai atsisakyta laikyti pavienius galvijus, tokiu būdu prarandant didžiąją dalį iki tol išlikusių miškingų ganyklų fragmentų.

Dėl drastiško miškingų ganyklų sumažėjimo, lėmusio ir daugelio susijusių rūšių nykimą, taip pat dėl išskirtinės ekologinės ir kultūrinės vertės bei svarbos, Europoje didėja susidomėjimas šių buveinių tyrimais, atkūrimu ir apsauga. Jos susilaukia vis daugiau gamtosauginių organizacijų dėmesio, yra vykdomi įvairūs tarptautiniai projektai, buveinių atkūrimą ir palaikymą užtikrinanti agromiškininkystės veikla integruojama į valstybių žemės ūkio politiką.

Su miškingomis ganyklomis susijusios europinės svarbos buveinės

Buveinių direktyvos (toliau – BD) I priede, kuriame išvardinti ES saugomi buveinių tipai, su miškingomis ganyklomis susijusios ir Lietuvoje aptinkamos yra *9070 Medžiais apaugusių ganyklų* ir *5130 Kadagynų buveinės*. Pagrindinis nuoganymo priklausantis buveinės tipas yra *9070 Medžiais apaugusios ganyklos* (3 pav.). Tai klasikinius miškingų ganyklų elementus turinčios buveinės, saugomos borealiniame biogeografiniame regione,

kuriam priklauso Švedija, Suomija ir Baltijos šalys. Daugiausia šio tipo buveinių yra Švedijoje ir Estijoje, o Lietuvoje jos sudaro mažiau nei vieną procentą viso tokių buveinių užimamo ploto regione.

Šaltinis

Nors Lietuvoje inventorizuota daugiau nei 400 ha šio tipo buveinių (2014

3 pav.

V. Uselio nuotrauka

Tinkamai tvarkoma 9070 *Medžiais apaugusių ganyklų* buveinė Švedijoje

m. duomenys), tačiau beveik visos jos yra ties kritine riba, dažniausiai dėl per retos medžių dangos, senų ir drevėtų medžių trūkumo bei dėl apleistos ir prarastos būdingos žolinės dangos.

Sąlyginai nuo ganymo priklausomos ir *6530 Miškapievės*, kuriose didelių medžių buvimas yra mažiau svarbus. *6530 Miškapievėse* didesnę vaidmenį turi šienavimas ir kai kur praktikuotas šakų genėjimas pašarui, tačiau ganymo ir šienavimo kaitaliojimas gali vykti ir *9070 Medžiais apaugusiose ganyklose*. Įskaitant rečiau pasitaikančius *5130 Kadagynus*, senovinę ganyklinį kraštovaizdį kaip tik sudarė visų šių trijų buveinių tipų kompleksas.

Ekstensyvus ganymas arba žemutiniai paklotės gaisrai taip pat labai svarbūs ir kitoms Europos Bendrijos (toliau – EB) svarbos buveinėms – *9060 Spygliuočių miškams* ant ozų, *9190 Sausiesiems ažuolynams*, *91T0 Kerpiniams pušynams*. Nesant šių veiksmų, vyksta miško paklotės eutrofizacija, rūgštėjimas, suveši ūksmingųjų žolių ir krūmų danga, o buveinėms būdingi specifiniai rūšių kompleksai išnyksta. Visos šios buveinės Lietuvoje dabar yra nykstančios, blogėjančios būklės, o *9060 Spygliuočių miškai ant ozų* bei *9190 Sausieji ažuolynai* dar ir labai reti dėl geomorfologinių ypatybių.

Ekstensyvus ar epizodinis ganymas palankiai veikia ir *9020 Plačialapių ir miš-*

rius miškus, kurie priklausomai nuo ganymo intensyvumo gali būti pereinamo pobūdžio į *9070 Medžiais apaugusių ganyklų buveinę*. Nemaža dalis dabartinių *9020 Plačialapių ir mišrių miškų buveinių*, ypač ažuolynų, praeityje buvo ganomi, tik vėliau nustojus ganyti, miškas sutankėjo.

Miškingų ganyklų svarba saugomoms rūšims

Įprastai natūralių buveinių įvairovę lemia klimatas, hidrologinės sąlygos, dirvožemio mineralinė sudėtis bei maistingumas ir topografinė padėtis. Prie šių veiksnių pridėjus stambių žolėdžių poveikį, galima gauti dar įvairesnį buveinių spektrą. Laukinių žolėdžių maitinimasis, kaip ir naminių gyvulių ganymas, yra stiprus aplinkos struktūrai darantis įtaką

veiksny. Ganymo poveikis gali būti labai skirtingas, priklausomai nuo trukmės, sezoniškumo, intensyvumo ir gyvulių rūšinės sudėties. Miškingos ganyklos, kurioms būdingas intensyvesnis ganymas, apima platų pereinamą diapazoną tarp ūksmingų miškų ir visai atvirų pievų (4 pav.). Tai vienos sudėtingiausių ir heterogeniškiausių buveinių.

9070 Medžiais apaugusi ganykla „Bekas“ ūkyje, Latvijoje

Daugelis miškingose ganyklose sutinkamų retų rūšių, ypač kerpių, grybų ir vabzdžių, išikuria senuose ar trūnijančiuose ąžuoluose. Todėl vienas svarbiausių uždavinių yra išlaikyti tokių medžių buvimą, pasipildymą ir natūralų suirimą. Nelikus senų ąžuolų, išnyksta ir daugybė retų rūšių.³

Miškingose ganyklose žolinių augalų sudėtis yra daug turtingesnė, palyginti su atviromis pievomis ar miškais, nes čia sąlygos leidžia išikurti labai skirtingus ekologinius poreikius turinčioms rūšims. Daug įtakos žolynų mozaikiškumui turi ir gyvulių ekskrementai, kurie tręšia dirvožemį ir skatina kai kurių augalų augimą, taip pat tokios vietos laikinai tampa mažiau patrauklios patiemis galvijams. Dėl gyvulių trypimo buveinėse atsiranda atviro dirvožemio plotų, kuriuose įsitvir-

tina nekonkurencingos rūšys ir yra svarbūs išlikti vienmečiams augalams.⁴

Kadangi šiose buveinėse telkiasi gausios įvairių vabzdžių populiacijos, o seni drevėti medžiai ir krūmynai suteikia geras sąlygas išikurti, čia sutinkama daug pusiau atvirą kraštovaizdį mėgstančių paukščių rūšių.⁵

Trūkstant pagrindinių-pirminių buveinių, labiausiai priklausomos rūšys jau yra išnykusios ar beišnykstančios. Kitos bando išgyventi antrinėse ar dirbtinėse buveinėse – pamiškėse, miško pakelėse ir aikštelėse, kvartalinėse ar komunikacijų linijose, kirtavietėse, senuose parkuose ir soduose, pavieniuose medžiuose. Neretai net saugomų rūšių aprašymuose tokios „užribinės“ buveinės yra nurodomos kaip pagrindinės, nes nebėra galimybės pamatyti tų sąlygų, kuriomis rūšis klestėjo.

Su ganymu susijusios buveinės yra svarbios daugeliui rūšių, įrašytų į Lietuvos raudonąją knygą.⁶ Dalis šių augalų ir gyvūnų rūšių taip pat yra saugomos pagal Europos Sąjungos BD, o dalis paukščių rūšių – pagal ES Paukščių direktyvą.

Viena įdomiausių organizmų grupių ganomuose ąžuolynuose yra stambieji vabalai, tarp kurių galima paminėti daugeliui girdėtą rūšį – niūriaspalvį auksavabalį (*Osmoderma barnabita*). O paprastas elniavabalis (*Lucanus cervus*) dėl sanitarinių

Kukutis (*Upupa epops*)

³ Eriksson, 2008; Jakobsson, Lindborg, 2014.

⁴ Grubb, 1977; Kohler et al., 2004; Bergmeier, Roellig, 2014; Hartel, 2017.

⁵ Bergmeier, Roellig, 2014.

⁶ Rašomavičius, 2007, 2021.

kirtimų ir negyvų ąžuolų šalinimo Lietuvoje jau yra išnykęs.

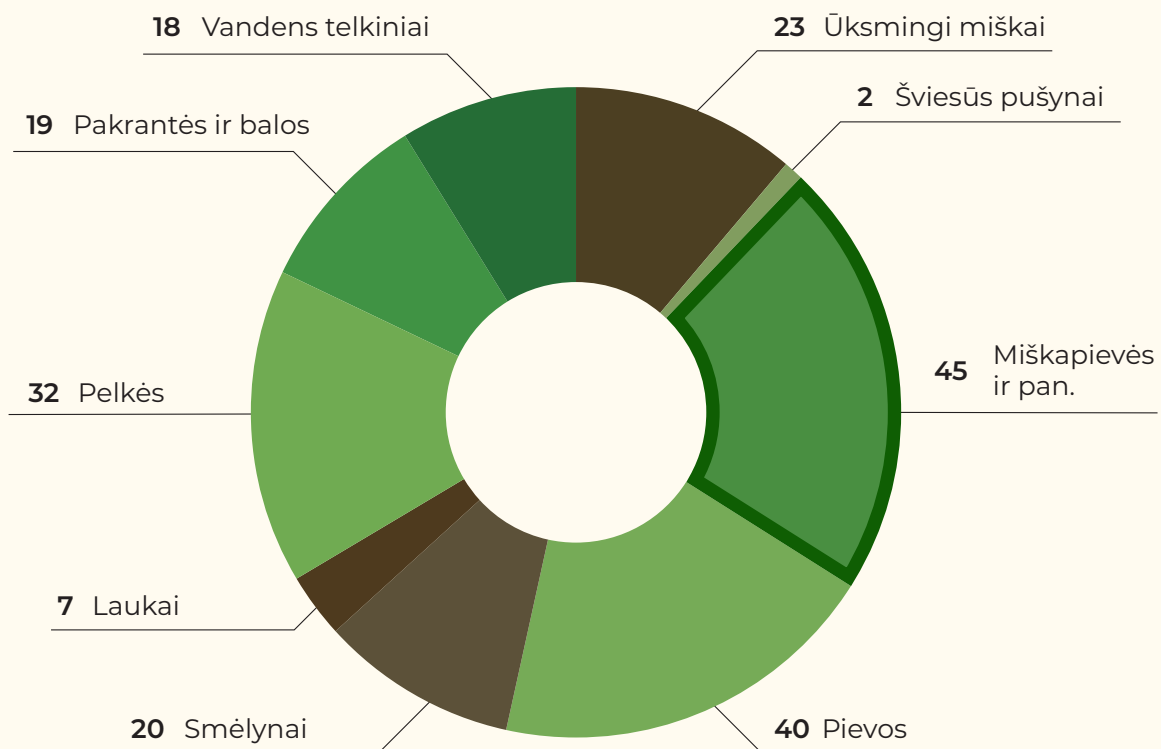
Miškingų ganyklų aplinka ir jose esantys drevėti medžiai sukuria palankias sąlygas ir daugeliui kitų saugomų paukščių bei žinduolių rūšių. Pavyzdžiui, tokios parkinio kraštovaizdžio erdvės yra tinkamos buveinės kukučiui (*Upupa epops*) (5 pav.), čia išsikurdavo ir baigiantys išnykti žalvarniai (*Coracias garrulus*).

Ąžuolinė miegapelė (*Eliomys quercinus*), kuriai tinkamos buveinės yra su drevėtais medžiais, stambiais stuobriais,

vaiskrūmių guotais, žemos žolės plotais, Lietuvoje nuo 1959 m. jau nebesutinkama.

Stambiai gruoblėta senų ąžuolų žievė ar atviros medienos lopai pažeidimuose – būtinas kai kurių dabar nykstančių kerpių substratas. Nuo tokių ąžuolų priklauso mi yra ir nusenusią ar negyvą jų medieną skaidantys grybai, pavyzdžiui, ąžuolinis pintenis (*Piptoporus quercinus*), kuris Lietuvoje aptinkamas jau tik Punios šile.

Su miškingomis ganyklomis susijusi didelė dalis saugomų induočių augalų rūšių. Pagal prisitaikymą vidutinio apšvie-

6 pav. Lietuvos raudonosios knygos induočių augalų rūšių skaičius pagal prierašumą pagrindinėms buveinių grupėms

timo sąlygoms ir silpną konkurencingumą aukštaūgėms žolėms, kurios turėtų būti nuėdamos gyvulių, ši saugomų rūšių grupė dominuoja tarp visų kitų (6 pav.). Atkūrus ganymo miškuose tradicijas, ilginiui pagerėtų apie penktadalio saugomų rūšių būklė.

Tarp daugybės šių saugomų induočių augalų rūšių ypatingo dėmesio nusipelno plačialapė klumpaitė (*Cypripedium calceolus*) (7 pav.), kuri su retomis išimtimis taip pat yra priklausoma nuo ekstensyvaus miškų ganymo. Dabartinės populiacijos miškuose sparčiai nyksta dėl suvešėjusio trako ir pomiškio bei aukštų žolių konkurencijos.

Su žiediniais augalais susiję daugybė aktyviai skraidančių vabzdžių rūšių, tarp kurių pastebimiausi yra drugiai. Kai

7 pav.

E. Žalneravičiaus nuotrauka

Plačialapė klumpaitė apleistoje 5130 Kadagynų buveinėje

8 pav.

E. Vičiuvienės nuotrauka

Akiuotasis satyras (*Lopinga achine*)

kurioms saugomų drugių rūšims, pavyzdžiui, baltamargei šaškytei (*Euphydryas maturna*) ar akiuotajam satyrui (*Lopinga achine*) (8 pav.), tipinės buveinės yra miškingos ganyklos ir retmiškiai.

Miškingų ganyklų atkūrimo, išsaugojimo ir palaikymo galimybės bei teisinės prielaidos

Didžioji dalis miškingų ganyklų buveinių* vis dar yra apleistos, apaugusios krūmais ar kita sumedėjusia augalija, neretai virtusios mišku. Norint jas išgelbėti, reikia išlaikyti stabilias paskatas ūkininkams vėl pradėti naudoti tokias buveines ekstensyviai ganymai.

2022 m. išplėtus Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programos investicinės priemonės apimtį, dalis su miškingomis ganyklomis susijusių buveinių (9070 *Medžiais apaugusios ganyklos*, 5130 *Kadagynai*, 6530 *Miškapievis*) buvo įtrauktos į remtinų plotų sąrašą. Nuo 2023 m. paramą atkurti tokioms buveinėms galima gauti pateikus paraišką investicinei priemonei „Negamybinės investicijos, susijusios su biologinės įvairovės, buveinių, kraštovaizdžių atkūrimu ir išsaugojimu“. Atkūrus buveines, jų priežiūrą būtina tęsti dalyvaujant naujo Lietuvos žemės ūkio ir kaimo plėtros 2023–2027 m. strateginio plano priemonės – ekologinės sistemos „Komplek-

sinė pievų ir šlapynių priežiūros schema“ veikloje „EB svarbos natūralių pievų, šlapynių bei rūšių buveinių tvarkymas“. Už šių buveinių tęstinę priežiūrą bus mokama parama.

Nuo 2023 m., įvykus teisiniams pokyčiams, Lietuvoje atsiveria didesnės galimybės imtis miškingų ganyklų buveinių atkūrimo bei tolesnės jų priežiūros. Visų pirma, kadangi dauguma šių buveinių priskiriama prie miško žemės, didelis trukdis buvo tai, kad valstybinėje miško žemėje, kur koncentruojasi didžioji jų dalis, pagal Miškų įstatymą gyvulius ganyti galima tik Aplinkos ministerijos numatytais atvejais pagal nustatytą tvarką. Pagal naujai patvirtintą Laukinės augalijos išteklių naudojimo tvarką, valstybinėje ir privačioje miško žemėje ganyti ūkinius gyvūnus leidžiama senesniuose kaip 20 metų medynuose arba mišku neapaugusioje miško žemėje (išskyrus miško medelynus, kirtavietes), gavus miško

*Lietuvoje nuo ganymo priklausomos miškingų ganyklų buveinės yra: 9070 *Medžiais apaugusios ganyklos* ir 5130 *Kadagynai*. Iš dalies nuo ganymo priklausomos miškų buveinės yra: 6530 *Miškapievis*, 9060 *Spygliuočių miškai ant ozų*, 9020 *Plačialapių ir mišrūs miškai*, 9190 *Sausieji qžuolynai*, 9170 *Kerpiniai pušynai*.

savininko sutikimą (jeigu žemės valdytojas yra ne savininkas – žemės valdytojo), o saugomose teritorijose – ir saugomos teritorijos direkcijos sutikimą.

Šios naujos prielaidos suteikia galimybes atkurti dar išlikusius miškingų ganyklų buveinių fragmentus ir juos prižiūrėti. Tačiau norint, kad šių buveinių tinklas plėstųsi, o kartu su buveinių tinklu daugėtų ir joms būdingų retų rūšių, būtina numatyti naujas priemones ir paramą ne vien buveinėms atkurti bei tolesnei priežiūrai (taip pat – ir gyvulių ganymui), bet ir formuoti tokių naujų buveinių tinklą.

Apžvalgą parengė:

Vytautas Uselis (Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba), dr. Birutė Valatkienė (Aplinkos projektų valdymo agentūra), Egidijus Žalneravičius (Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba), Justas Gulbinas (Baltijos aplinkos forumas), Lina Burbaitė (Aplinkos ministerija), Monika Vyšniauskienė (Aplinkos projektų valdymo agentūra), dr. Gintarė Grašytė (Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba).

Mokslinė apžvalga ir gairės politikos formuotojams parengtos įgyvendinant LIFE integruotąjį projektą „Natura 2000 tinklo valdymo optimizavimas Lietuvoje“ (LIFE IP-PAF Naturalit).

